
ÖTÜKEN

Musa Taşmuhammedoğlu
Aybek
(1905-1968)

NEVÂYİ

Roman

Aybek

Türkiye Türkçesine Aktarma ve İnceleme

Prof. Dr. Şuayip Karakaş

YAYIN NU: 1439
KÜLTÜR SERİSİ: 750

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-843-1

www.otuken.com.tr otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Son Okuma: Hüseyin Özdemir

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Karakış Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 12531 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2019

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

AYBEK; Musa Taşmuhammedoğlu (Aybek), 1905 yılında Taşkent'in Şeyhantâhur mahallesinde dokumacılık yapan orta hâlli bir esnaf ailesinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Taşkent Ceditçilerinin atası kabul edilen ve 1931 yılında kurşuna dizilen Münevverkâri Abdürreşidhanov da bu mahallede ikamet etmiştir. Çocukluğu, Münevverkâri'nin ikamet ettiği mahallede geçen ve okuma-yazmayı seven Musa, sık sık Hadra'daki tramvay durağında açılmış olan küçük kitapçı dükkânına gider ve buradan Ceditçilerin neşrettiği kitapları satın almaya başlar. Aybek evvelâ eski usûlde eğitim görmeye başlamış, böyle bir mektebin ağır şartlarında 13 yaşına kadar okuyarak okuma-yazmayı öğrenmiş, klâsik edebiyatın bazı eserlerini okuyabilecek dereceye ulaşmıştır. Bu ilk eğitimini takiben, Ekim inkılâbının hemen ertesinde 1918 yılında, Hadrâ'da açılan Nemûne adlı ilkokul seviyesindeki Sovyet mektebinde eğitimine devam etmiştir. Eski mektepten sonra Rus-Tüzem mektebinde karşılaştığı inkılâpla ilgili marşlar ve *İştirâkiyyûn* gazetesinde basılan siyasî yazılar, Aybek'e tesir etmeye başlar. 1919 yılı Ekim ayında eski şehirde Rüşdiye adlı yeni bir Sovyet mektebi açılır. Talebeleri çok az olduğu için bu mektep de Nemûne ile aynı binada eğitim yapar. Önceleri mektebin müdürü de, muallimlerinin ekseriyeti de Türkiye Türkleri olup, bunlar öğrencileri pantürkizm ruhuyla eğitmeye başlarlar. 1920-1921 yılında mektep, Nevâyi Öğretmen Okuluna çevrilir. Müdür olarak da Kotov adlı bir Rus tayin edilir. Onun döneminde mektepte daha çok Rus muallimleri görevlendirilir. Bu muallimler, öğrencilerde Rus dili, Rus edebiyatı ve Rus kültürüne karşı sempati uyandırmaya çalışırlar. Bir müddet sonra, Türkiye'de eğitim gören Şâhid Esan Efendi'nin müdür olduğu yıllarda, eğitim program ve faaliyetleri iyileştirilince, mektepteki öğrencilerin sayısı da birden artar. Aybek, 1921 yılında Nemûne mektebini bitirince, aynı yıl Nevâyi Öğretmen Okuluna girmiş, burada Nevâyi ve Fuzûlî ile beraber Puşkin, Lermontov, Tolstoy gibi seçkin Rus şair ve yazarların eserlerini tanımıştır. Öğretmen Okulunda öğretim faaliyetinin yanı sıra *Taŋ Yulduzı* adı altında Taşkent'teki Özbek mektepleri tarihinde ilk defa bir duvar gazetesi çıkarılmış, daha sonra bu gazetenin tesiriyle başka mekteplerde de duvar gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştır. Bu sebeple *Taŋ Yulduzı*, Türkistan'da açılan iptidaî ve orta mekteplerdeki duvar gazetelerinin "atası" kabul edilir. Musa da bu gazetenin yazarlarındandır. Bu duvar gazetesinde Aybek imzası ile şiirleri çıkar. Aybek'in bize ulaşabilen ilk şiiri, *Çalğu Tâvuşı* adlı eseridir. 1922 yılında yayımlanan *Armuğan* adlı antolojideki şiirinde şair, içine güneşin nuru düşmeyen, üstünü kalın bulutların kapladığı kapkaranlık bir ormanı tasvir eder. Aybek'in okuduğu Nemûne Mektebi ve Nevâyi Öğretmen Okulunda okuduğu yıllarda ders veren Türkiyeli muallimler ve Türkiye'de okuyup dönen Türkistanlı Şâhid Esan gibi marifet rehberleri, öğrencilerde yaklaşmakta olan "kızıl saltanat"a karşı millî gurur duygusunu coşturmaya, gençleri gözlerini açmaya ve müstemleke zincirlerinden kurtulmuş hür ve

müstakil bir devlet kurmak için millî mücadeleye seferber etmeye çalışırlar. Aybek'in yukarıda söz konusu edilen *Çalğu Tâvuşı* adlı şiiri de bu düşüncelerle yazılmıştır. Yüksek tahsiline 1925 yılı Eylül ayında, eski adı Türkistan Devlet Üniversitesi olan ve 1923 yılında Orta Asya Devlet Üniversitesi (SAGU) olan eğitim kurumunun İktisat Fakültesi İktisat Bölümünde başlamıştır. Üniversitede okurken aynı zamanda Şeyhantâhur'daki eski Rus-Tüzem mektebi yerinde açılan Lenin-1. Orta Mektepte muallim olarak çalışmaktadır. 1920'li yıllarda Aybek'in *Tuygular* (1926) ve *Köŋil Neyleri* (1929) adlı şiir kitapları yayımlanır. Seydulla Mirzayev, bu dönemde Aybek'in şair Çolpan'ın tesiri altında olduğunu bildirmektedir. *Tuygular* kitabı yayımlanıncaya kadar *Uluğ Türkistan*, *Kızıl Özbekistan* ve *Fergana* gazeteleri ile *Yer Yüzi* ve *Taŋ Yulduzı* dergilerinde bazı şiirleri neşredilir. İktisat Fakültesini bitirince, aynı üniversitede siyasî iktisat ve Marksizm-Leninizm prensipleri üzerinde araştırmalar yapmaya başlar. Edebî hayata, Özbek Sovyet şair ve yazarlarının birinci nesline mensup bir şair olarak 1920'li yılların başında Gayretî, Gafur Gulam, Hamid Âlimcan, Uygun, Kâmil Yaşın, Aydın, Abdullah Kahhar, Sâbir Abdullah, Şakir Süleyman gibi gençlerle beraber başlayan ve Süleyman Çolpan ile Rus sembolist şairlerinin tesirinde kalan Aybek, kısa zamanda kendine has bir üslûbunun bulunduğunu gösterir. 1930'lu yıllarda edebî hayatının "Destan Devri"ni yaşayan Aybek, hayatının sonuna kadar yirmiden fazla destan yazmıştır. 1930'lu yıllarda sırasıyla *Dilber-Devr Kızı* (1932), *Öç* (1932), *Oraznıŋ Bahtı* (1933), *Çopan Koşığı* (1933), *Bahtıgül ve Sağındık* (1933), *Temirçi Cora* (1934), *Kahraman Kız* (1936), *Gülnaz* (1937), *Kemançi* (1937) ve *Nevâyi* (1937) adlarıyla neşredilen destanlar bunlardandır. *Nevâyi* romanını ise 1942 yılında, millî konularda eserler yazılmasına müsaade edildiği savaş ortamında kaleme alır. İkinci Dünya Savaşı boyunca pek çok şiir yazan Aybek'in savaştan sonra yazdığı ilk büyük mensur eseri, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 25. yılı için kaleme aldığı *Altın Vâdiyden Şebedeler* (1949) adlı romanı olmuştur. Sovyet edebiyat politikalarının tutarsızlığı sebebiyle Aybek'in savaş zamanında yüceltilen edebiyatçılığı, savaştan sonra cezalandırılır. Aybek, 1951 yılı başlarında, *Nevâyi* romanında milliyetçi fikirleri ileri sürmek, Türkistan Türklerinin parlak bir medeniyetlerinin bulunduğunu göstermek suretiyle millî gururu ihya etmek, ideal insan tipi olarak telkin edilen kozmopolit Sovyet adamı tipine karşılık fazilet sahibi bir insan olarak şair Ali Şîr Nevâyi'yi fazla methetmek ve halkların dostluğu prensibine muhalefet etmekle itham edilir. Bu süreç, sağlığını da bozacaktır. Aybek'in son büyük mensur eseri, 1938'de yazdığı *Kutluğ Kan* romanının devamı olarak 1956'da kaleme aldığı *Uluğ Yol* adlı romanıdır. Aybek, 1 Temmuz 1968 tarihinde vefat eder ve cenazesi aynı gün Fârâbî mezarlığına defnedilir. Eserleri, vefatından sonra 20 ciltlik bir külliyat hâlinde neşredilmiştir.

Nevâyi yolundan giderek

Türkçe duyan,

Türkçe konuşan,

Türkçe düşünen,

Türkçe yazan,

Türkçeyi seven

ve

Türkçeye hizmet eden herkese…

SÖZ BAŞI

Nevâyi romanı, 1942 yılında millî konularda eserler yazılmasına kısmen müsaade edildiği savaş ortamında kaleme alınmış; 1944 yılında Özbek dilinde, 1945 yılında da Rus dilinde yayımlanmıştır. Eser; herkesin, sıradan okuyucuların, yazarların ve tenkitçilerin takdirini kazanmış; yazar Aybek'e de büyük bir şöhret kazandırmıştır. 1946 yılında esere en büyük Sovyet edebiyat ödülü olan I. Derece Stalin Ödülü verilmiştir. Bundan sonra roman Sovyetlerdeki hemen hemen bütün dillere (Ukrayna, Belarus, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tâcik, Azerbaycan, Eston, Leton ve diğer dillere), ayrıca Sovyetler dışındaki bazı yabancı dillere de tercüme edilmiştir.[1] Eserin elli yıl boyunca Türkiye Türkçesine kazandırılmamış olması, büyük bir eksikliktir. Roman ilk defa D. Ahsen Batur imzasıyla 1995 yılında Türkiye Türkçesine aktarılmış ve Ötüken Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Ancak bu yayında, orijinali ile karşılaştırıldığında yer yer eksik ve hatalı aktarmaların bulunduğu görülmektedir. Ayrıca yazar Aybek gibi mühim bir edebî şahsiyet hakkında Türkiye'de bugüne kadar ciddi bir yayının yapılmamış olması da bu çalışmanın sebebini oluşturmakta ve romanın tekrar yayımlanmasını gerektirmektedir. Bu kitabın yayına hazırlanması sırasında 1995 yılı (Taşkent, Şark Neşriyatı) baskısı esas alınmıştır.

Aybek; Türkiye'de Türk dili, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Türk Dünyası Edebiyatı ile uğraşanların bildikleri bir şair ve yazardır. Velût bir şahsiyettir, hayatının son on sekiz yılını ağır hastalıklarla geçirmiş olmasına rağmen çok eser vermiştir. Bu sebeple edebiyat çevreleri tarafından tanınması gereklidir. Onun Nevâyi hakkındaki araştırmaları, bu konudaki yayınları ve bilhassa *Nevâyi* romanı çok önemlidir. Roman, sadece Türkistan'daki okuyucular için değil, Türkiye'deki okuyucular için de çok önemlidir. Roman; millî tarih ve millî kültürün ağır hakaretlere maruz kaldığı Sovyet döneminde millî ruhu uyandırmak ve millî gururu ihya etmek üzere kaleme alınması, bütün değerlerini kaybetmiş kozmopolit "Sovyet adamı" tipine karşılık yüksek kültür ve fazilet sahibi millî Nevâyi karakterini örnek insan modeli olarak sunması, ana dil Türkçeye sahip çıkması

[1] Aybek (1995a). *Nevâyi,* Taşkent 1995, Şark Neşriyatı, s. 136-137.

ve Sovyet kültür politikasına ve uygulamalarına muhalefet etmesi bakımından çok büyük önem arz etmektedir. Aybek, bu eseriyle Sovyet propagandalarına rağmen Türkistan Türklerinin mazide yüksek bir medeniyete ve Nevâyi gibi birçok âbide şahsiyete sahip bulunduklarını ortaya koymuştur.

Özbek okuyucusu, 20. yüzyılda Nevâyi'yi daha ziyade Aybek'in eserlerinden ve bilhassa *Nevâyi* romanından tanımış ve sevmiştir. Aybek, bu romanı ve diğer çalışmalarıyla Nevâyi'yi ölümünden dört yüz elli sene sonra yeniden canlandırmış ve âdeta yeniden hayata döndürmüştür. Bugün Nevâyi, Türkistan'da hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Bu, hiç şüphesiz Aybek sayesinde olmuştur. Nevâyi, devlet adamı, bilgin ve Türkçe âşığı bir şair olarak bütün Türk toplulukları için şüphesiz bir örnektir ve haklı bir iftihar vesilesidir. Bütün Türk edebiyatının en önde gelen âbide şahsiyetlerinden biridir.

Bu kitap hazırlanırken romanın imlâ ve ifadesi Prof. Dr. Belkıs GÜRSOY ve Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK tarafından kontrol edilmiştir. Romanda geçen Farsça beyitlerin imlâsını ve Türkçeye tercümesini Prof. Dr. Metin AKAR ve Doç. Dr. Ozan YILMAZ kontrol etmiştir. Bu katkılarından dolayı kendilerine müteşekkirim. Kitabın neşredilmesine vesile olan Ötüken Neşriyata da alâka ve zahmetlerinden dolayı teşekkür ederim.

Türk okuyucusuna şair Nevâyi'yi ve yazar Aybek'i tanıtmak maksadıyla hazırlanan bu kitabın faydalı olacağını ümit etmekteyim.

25 Eylül 2018

Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ
İstanbul Aydın Üniversitesi

AYBEK (1905-1968) ve *NEVÂYİ* ROMANI

Aybek, 20. yüzyıl Özbek edebiyatının en önde gelen şair ve yazarlarından biridir. Asıl adı Musa Taşmuhammedoğlı'dır. Nevâyi Öğretmen Okulunda okurken Türkiye'de eğitim görmüş olan okul müdürü Şâhid Esan Efendi, kendisine "Aybek" adını edebî mahlas olarak vermiş; hayatının sonuna kadar bütün eserleri bu adla yayımlanmıştır. Çocuk yaşlarından itibaren klasik Türk şairlerinin eserlerini; lise yıllarında Yahya Kemal, Rıza Tevfik, Abdülhak Hâmid, Hâlit Fahri, Orhan Seyfi, Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi yeni Türk şairlerinin eserlerini okuma imkânı bulmuştur. Öğretmen Okulundan sonra eğitimine Türkistan Devlet Üniversitesi İktisat Fakültesinde devam etmiş ve İktisat Bölümü'nden mezun olmuştur. Dil ve Edebiyat Enstitüsünde ilmî araştırmacı olarak çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayımlanan edebî eserleri ve araştırmalarıyla büyük bir yazar ve edebiyat âlimi olarak şöhret kazanmıştır. Bu durum, Aybek'in o sırada yeni kurulmuş bulunan Özbekistan Fenler Akademisine aslî üye olarak seçilmesi için (1943) esas teşkil etmiştir. Yazar, uzun yıllar boyunca akademinin Sosyal Bilimler Bölümü (1943-1951) başkanı olarak çalışmıştır. Savaştan sonra Özbekistan Yazarlar Birliği başkanlığına getirilmiş ve 1949 yılına kadar bu görevini devam ettirmiştir. Bunlardan başka *Şark Yulduzı* (1945-1949), *Özbek Tili ve Edebiyatı* (1957-1968) dergilerinin başmuharriri olarak da faaliyet göstermiştir. Birkaç defa SSCB ve Özbekistan Âlî Sovyetine milletvekili olarak seçilmiştir.

Lise yıllarından itibaren şiir yazmaya başlamıştır. İlk şiir kitapları, 1920-1930'lu yıllarda yayımlanmıştır. 1930'lu yıllarda Özbek destan edebiyatına birçok destan kazandırmış; 1930'lu yılların sonunda *Kutluğ Kan* romanını yazmıştır. Romanda 1910'lu yıllarda Türkistan'daki siyasî ve sosyo-ekonomik hayatı, Türkistan Türklerinin uğradığı haksızlıkları, Ceditçi aydın hareketini, 1916 Merdikâr (Raboçi) İsyanı'nı, 1917 Bolşevik İhtilâli arefesinde Türkistan'da yaşanan olayları kendi müşahedelerine dayanarak hikâye etmiştir. Eser, Özbek sosyalist realizm edebiyatının ilk ve başarılı örneği olarak kabûl edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir süre cephede bulunmuş, savaşı ve Sovyet askerlerinin kahramanlığını terennüm eden şiirler yazmış,

cephe gerisindeki halkın savaş sırasındaki meşakkatli hayatını ve fedakârlıklarını anlatan eserler kaleme almıştır.

1930'lu yılların başından itibaren şair Nevâyi'nin hayatı ve eserleri hakkında incelemeler yapmıştır. Türkistan'ın 15. yüzyıl tarihini anlatan eserleri incelemiş, önce *Nevâyi Destanı*'nı, İkinci Dünya Savaşı devam ederken meşhur *Nevâyi* romanını yazmıştır. Nevâyi'nin hayatını ve faaliyetlerini anlattığı bu eseriyle Birinci Derece Sovyet Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır. Savaştan sonra birçok dile tercüme edilen bu eserinde parti ideolojisine muhalefet ederek kozmopolit Sovyet insanına karşı şair Nevâyi'yi ideal insan tipi olarak fazla methettiği ve onun Türkçeciliğine yer verip milliyetçilik fikrine yol açtığı için cezalandırılmak istenmiştir. Bu sırada beyin kanaması geçirip felç olmuş, konuşma ve elini kullanma kabiliyetini kaybetmiştir. Uzun süren tedavi sürecinden sonra heceleyerek konuşmaya başlayınca 1950-1960'lı yıllarda roman, destan, şiir ve hatıra türündeki birçok eserini hanımına yazdırmıştır. Nevâyi hakkında yazdığı eserleriyle şairi yeni nesillere tanıtmış, sevdirmiş ve âdeta yeniden hayata döndürmüştür.

Nevâyi Romanının Yazılması

Aybek'in *Nevâyi* romanı, çok ciddi bir hazırlık devresinden sonra 1942 yılında kaleme alınmıştır. Hanımı Zarife Saidnâsırova, Aybek'in 1930'lu yıllardan başlayarak Nevâyi hakkında malzeme toplamaya başladığını haber vermektedir.[2] Kendisi, kısa hâl tercümesinde bu hazırlık devresinden, "Şair Nevâyi hakkındaki malzemeleri 1928 yılından itibaren toplamaya başladım. Şairin ölümsüz eserlerini ve onun yaşadığı devri inceleyerek hayatı ve edebî kişiliği hakkında birkaç tarihî ve edebî eser yazdım. 1935 ve 1936 yıllarında *'Nevâiyniŋ Tercime-i Hâli ve İcâdı'* adlı bir eser yazdım." diye bahsetmektedir.[3]

1937 yılı Mayıs ayında Moskova'da düzenlenen "Özbek Edebi-

[2] Zarife Saidnâsırova, *Aybegim Meniŋ*, Taşkent 1994, Şark Neşriyatı, s. 206.

[3] Hâl Tercümesi, Aybek'in sağlığında *"Halk ve Partiya Terbiyeside"* adı ile önce 1959 yılında Rusça olarak *Voprosı Literaturı* dergisinin 4. sayısında, sonra 1960'ta Taşkent'te *Şark Yulduzı* dergisinin 2. sayısında Özbek dilinde ve nihayet *Mükemmel Eserler Toplamı-14 (Edebiy-Tenkidiy Makaleler*, Taşkent-1979, Özbekistan SSSR Fen Neşriyatı, s. 9-18.) adlı eserde *"Kıskaça Tercime-i Hâlim"* adıyla yayımlanmıştır.

yatı ve Sanatı Günleri"ne iştirak eder. Sanat faaliyetlerini aralıksız devam ettiren Aybek, burada toplantı ve kutlamalara katılmanın yanında *"Nevâyi"* adlı destanını yazar. Prof. Dr. Naim Kerimov da *Özbek Edebiyatı* adlı eserde Aybek hakkında bilgi verirken onun *Nevâyi* romanını yazmasının bir tesadüf olmadığını belirtir ve: "Bütün ömrünce klasik edebiyat ve onun zirve ismi olan Nevâyi'nin şairliğini araştıran Aybek, bu romanı yazmadan önce şairin hayatı ve şairliği hakkında ilmî makaleler yazdı. 1937 yılında ise bu romanın poetik eskizi olan *'Nevâyi'* destanını yazdı."[4] bilgisini verir. Kerimov'un sözünü ettiği *Nevâyi* destanı, romanın yazılmasından beş yıl önce kaleme alınmış hülâsası hükmündedir veya roman, destanın genişletilerek nesre çevrilmiş hâlidir. Aybek, destanda büyük şairi, yaşadığı devri ve Herat'ı şu mısralarda tahayyül eder:

"Nurâniy yüz, nurâniy sakal,
Közleride muhabbet, melâl.
Dehâ parlar peşânesiden,
Göya kuyaş bulut içiden
Büyük köŋil ve büyük fikr
Mevcud kebi, çızgılarda sır,
Körkem, mağrur, az eğik başı,
Kuyuk ciddiy kiprigi kaşı.
Nigâhınıŋ ma'nâsı nâdir:
Şunday bakar feylesuf şair.
…
Dânişmend çal, uluğ ruhge has
Bir tebessüm-tavsifge sığmas.
Tevâzii samimiy, ılık,
Hareketi nâzik ve sıllık.
Nefis bütün siymâsı, sesi.
Nefis ışkı, gamı, neş'esi…
…
Bu-ziynetli 'ak süyek' Hirat,
Mey, musika kaynagen hayat;

[4] Naim Kerimov, (1995b). "Aybek", *Özbek Edebiyatı*, Taşkent 1995, Okıtuvçı Neşriyatı, s. 180.

Kiyim zerrin, idişler zerrin,
Musiki raks kuvar gam gerdin.
Ayşi-işret ve keyfi safâ
Girdâbige batgen bir dünyâ.
…
Ulus yaşar kışu yaz muhtâc.
Küçi, kanı hazinege bac…
Bu Hiratniŋ sırını bilgen
Şâir kalbi yanar içiden.
Aç ve harâb meşhur Hurasan,
Unda kattık zulm hükmrân.
…
Yetim-yesir tola Hurasan,
Evcge çıkkan zulmden figân;
Şehzâdeler bir-birige yav,
Bir-biriden artık, el talav,
Sultan batgen işretge müdâm,
Buzukılar başıda imâm,
Bu meclisge begâne şâir
Tuyguların kılalmas zâhir.
…
Mol-mol tökdi san'at mevesin,
Böhtançiniŋ kesdi nefesin,
Yaraşardı unge iftihâr,
Şe'r ehlige boldı bayrakdâr…"[5]

Hanımı Zarife Saidnâsırova, yine romana hazırlık devresi ve Nevâyi hakkındaki inceleme eseriyle ilgili şu bilgileri de vermektedir: "Aybek, bütün ömrü boyunca elinde elek ile Nevâyi âleminden mercanlar derledi. Akademinin kuruluşundan epey önce Fenler Komitesinde çalışırken Nevâyi'nin tercüme-i hâli ve sanatına dair *'Nevâyi Hakıda'* adlı bir eser yazmıştı. Bu; Aybek'in 30'lu yıllardan itibaren *'Ravzatü's-Safâ'* gibi muteber tarihî kaynakları, Nevâyi hakkındaki birçok belgeleri, aynı şekilde Nevâyi'nin eserlerini mükemmel şekilde tanımak ve öğrenmek maksadıyla yazılmış bir inceleme

[5] Aybek, *Tanlangen Eserler-Şe'rler-Poemalar*, Taşkent 1957, Devlet Bediiy Edebiyat Neşriyatı, s. 273-281.

idi. 1937 yılının facialı günlerinde Aybek'in bu el yazması kayboldu. Fenler Komitesinde işten çıkarıldığında Aybek'in kendisi de bu incelemeyi talep edip almamıştı."[6]

Aybek, kendisi Timurîler devri kültür tarihi, bilhassa Nevâyi'nin şairliği hakkındaki ilmî çalışmaları ve 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında yaşamış olan Mukîmî ve Hamza gibi edebî şahsiyetler hakkında yazdığı eserleri değerlendirilerek 1944 yılında Özbekistan İlimler Akademisine aslî üye olarak seçildiğini söylemektedir.[7]

Aybek, *Nevâyi* romanını yazmadan önceki hazırlık safhasından bahsederken "Kendi halkımın kaderi üzerinde düşünmek, zihnimde yeni temalar doğurdu." diyor ve şöyle devam ediyor: "Çocukluğumdan beri eserlerini severek okuduğum Özbek halkının büyük klasik şairi Alişîr Nevâyi hakkında bir eser yazmayı çoktan beri arzu ediyordum. Onun büyük insanperver karakteri, orta çağın karanlığını aydınlatmak isteyen parlak bir meş'ale gibi benim hayalimi esir aldı. Ben evvelâ *'Nevâyi'* destanını yazdım. Nihayet *'Nevâyi'* romanını yazmaya karar verdim. Romanı savaş sırasında, kış mevsiminde soğuk bir odada yazdım. Bu romanı 1942 yılında tamamladım."[8]

Aybek, başka bir yerde de eserini yazmadan önce nasıl hazırlandığını, Nevâyi'yi nasıl tahayyül ettiğini ve nasıl yazdığını şöyle anlatmaktadır:

> "Tahminen 1936-1937 yıllarında küçük bir poema olan *'Nevâyi'*yi yazdım. Fakat bu meşk, Nevâyi karakterini yaratmak için çizilen sadece bir eskiz idi. Sonra 1942 yılında asıl esere geçerek *'Nevâyi'* romanını yazdım. Bunun için elbette Nevâyi'nin bütün eserlerini, Nevâyi'nin yaşadığı devrin tarihini, o devrin sosyal manzarasını, o devir faaliyetinin karakterini, örf ve âdetlerini tanımak icap etti. Birçok tarihî belge ve materyal topladım. Onları tahlil edip, muhtevasına vâkıf olabilmek için derinden hissetmeye ve düşünmeye başladım. Bu işe o kadar gark olmuştum ki romanın çalışma planı kâğıt üstünde yoktu; fakat plan benim gönlümde, ezberimde idi; bütün varlığımı sarmış, beni kendine bağlamıştı. Her zaman Nevâyi'yi dü-

[6] Zarife Saidnâsırova, *a.g.e.*, s. 237.

[7] Aybek, "Aybek (Musa Taşmuhamedov)", *Özbek Tili ve Edebiyatı*, 1960/1, Ocak-Şubat, s. 3-8.

[8] Aybek, "Kıskaça Tercime-i Hâlim", *Mükemmel Eserler Toplamı-14 (Edebiy-Tenkidiy Makaleler)*, Taşkent 1979, Özbekistan SSSR Fen Neşriyatı, s. 9-18.

> şünüyordum. Onun derin mânalı, akıllı gözleri, hoş tavırları, müşfik ve âlicenap görünüşü, asil, temiz, yüce kalbini hissediyordum; âdeta gözümün önünde görüyordum. Onun derin, nazik, felsefî fikirlerini tam olarak anlamaya çalışıyordum. Roman kahramanları hakkında, onların karakterlerini ve birbirleriyle olan münasebetlerini açık bir şekilde aksettirmek hususu üstünde hayal kurup tiplerini tıraşlıyordum. Nihayet gönülde muhafaza edilen bu materyalleri yazmaya başladım. Bu sebeple eser yaratmak gibi müşkül, ağır bir iş dünyada yoktur, diyorum… Derinden hissetmek, kalbin güçlü heyecanı, keskin fikir, idrak, harikulâde ilham, bilmiyorum daha daha birçok hasletler gerek."[9]

Özbek edebiyatı için en önde gelen tenkitçilerden biri kabûl edilen Prof. Dr. Âzad Şerefiddinov da Aybek'in *Nevâyi* romanını yazmadan önceki hazırlık safhasından bahsederken onun *Bâbürnâme*, Timurlular Devri tarihçisi Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând'ın (ö. 903/1498) Alişîr Nevâyi'ye ithaf ettiği *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* adlı yedi ciltlik tarih eseri, Zeynüddin Mahmûd-i Vâsıfî'nin (ö. 959/?1552) özellikle yaşadığı yıllardaki Horasan ve Orta Asya'nın kültür hayatını yansıtan hâtırat mahiyetindeki Farsça eseri olan *Bedâyiü'l-Vakâyi'* gibi yazma kaynakları, Rus Türkolog ve şarkiyatçıları Barthold, Samoyloviç ve Berthels gibi ilim adamlarının eserlerini, Nevâyi'nin kendisi ve çağdaşlarının edebî ve ilmî eserlerini incelediğini belirtiyor ve onun bu eserlerden hareketle 15. yüzyılın ikinci yarısındaki Mâverâünnehr'in siyasî, sosyal ve kültürel hayatını, Nevâyi'nin şahsiyeti ve sanatkârlığını bütün yüceliği ile ilk defa ortaya koyduğunu söylüyor.[10]

Aybek, Nevâyi'nin yaşadığı dönemi araştırırken 15. yüzyılın, Türkistan tarihinde altın devir olduğunu fark eder ve Emîr Timur'un kurduğu Timurîler saltanatının 14-15. yüzyıllardaki tekâmülünün ve dünya medeniyetine Nevâyi gibi ulu bir şahsiyeti kazandırmasının, bunun sebebini teşkil ettiğini görür. Bu hummalı hazırlık safhasından sonra nihayet Aybek kendisine büyük şöhret kazandıran tarihî-biyografik *Nevâyi* romanını yazar. Romanda Türkistan Türkle-

[9] Aybek, "Nevâyi Romanını Kanday Yazdım", *Özbek Edebiyatı*, Taşkent 1995, Okıtuvçı Neşriyatı, s. 71-72.

[10] Âzad Şerefiddinov, "Söz San'atige Fidâiy Sadâkat", *İste'dâd Cilâları*, Taşkent 1976, Gafur Gulam Neşriyatı, s. 65.